

Ю. В. Гоцуляк,
кандидат юридичних наук,

УДК 34.01

МІФОЛОГІЯ ПРАВОВОГО БУТТЯ В АНТИЧНОСТІ: «ДІКЕ–СПРАВЕДЛИВІСТЬ»

У статті досліджується зміст справедливості через міфологічне розуміння поняття «діке» як одного з ключових елементів картини правового буття в античності. Це дослідження дає змогу зрозуміти, яким чином побудований правовий світогляд давніх еллінів, і тим самим виявити археологію сучасного правового дискурсу. У дослідженні аналізуються наступні питання: божественний образ Діке; Діке та Адікія (негативна концепція справедливості); три форми несправедливості (адікії); деміфологізація Діке у Солоні та Анаксимандрі; позитивна концепція Діке у Геракліті; Діке та категорія міри; Діке між двох світів: надлюдського та людського.

Ключові слова: *справедливість, міф, право, античність.*

У часи ранньої античності справедливість і право вважали тотожними поняттями, що уособлювались в образі богині Діке. Така співмірність між двома ключовими для суспільного порядку явищами обумовлена тим, що право, насамперед, повинно мати відплатний та відновлюючий характер, реагуючи на правопорушення. Саме таку функцію в праві і виконує справедливість. У міфі відображені особливості світобачення давніх греків, зокрема у праві. У загальній міфологічній картині правової дійсності богиня Діке-справедливість відіграє одну з провідних ролей, адже є донькою Зевса та Феміди, онтологічних начал всіх правових явищ. Дослідивши зміст справедливості через міфологічне розуміння поняття «діке», ми наблизимось до розкриття загальної картини правового буття в античності, що дасть змогу зрозуміти, яким чином побудова-

ний правовий світогляд давніх еллінів, і, тим самим, виявити археологію сучасного правового дискурсу. У цьому дослідженні ми торкнемось наступних питань:

- божественний образ Діке;
- Діке між двох світів у Парменіда;
- Діке та Адікія (негативна концепція справедливості);
- три форми несправедливості (адікії);
- деміфологізація Діке у Солоні та Анаксимандрі;
- позитивна концепція Діке у Геракліті;
- Діке та категорія міри.

Божественний образ Діке у Гесіода

У давньогрецькій правосвідомості поняття «діке» є одним із базових, на якому формується уявлення еллінів про належну і неналежну поведінку, про пока-

рання за відхилення від норми. Згідно з «Теогонією» Гесіода, Діке є донькою Зевса і Феміди, уособленням права і справедливості. Звідси доходимо першого важливого висновку, що шлях справедливості — це божественний шлях. Для благополуччя — життя людини обов'язково має бути узгодженим із метафізичними ейдосами. Враховуючи те, що людина все ж істота недосконала, порочна, то вона, час від часу, порушує встановлені норми поведінки, божественний порядок. Гесіод передбачає можливість вибору поведінки, але, водночас, застерігає про наслідки. «С доброю целью тебе говорю я, о Перс безрассудный! Зла натворишь сколько хочешь — весьма немудрое дело. Путь не тяжелый ко злу, обитает оно недалеко. Но добродетель от нас отделили бессмертные боги Тягостным потом...» [1]. З цього тексту бачимо, що шлях зла — це справа проста і «нехитра», але при цьому має важкі наслідки. Шлях же доброчесності є складним, бо відділений богами, тому лиш частково співвідноситься із людською природою, але такі зусилля, у свою чергу, мають уже позитивні наслідки. Розвиваючи цей дискурс, ми підійшли до класичного тлумачення справедливості в античності, яке вперше сформулював Піфагор: «...справедливое состоит в воздаянии другому равным» [2]. Маємо стверджувати, що саме за цим принципом у праві будується механізм санкції, а саме: те, що вона має бути співмірною із вчиненим правопорушенням.

Діке між двох світів у Парменіда

Окрему увагу варто приділити поемі Парменіда «Про природу» (а точніше, її початку), адже тут яскраво показано, наскільки важливим є міфологічний символізм для соціального життя. Через образ богині Діке розкривається ціла низка характеристик справедливості. Коротко нагадаємо, про що йдеться у пролозі поеми. Якийсь гідний знаючий юнак (зрештою, це і є сам Парменід) летить на колісниці по Всесвіту під керівництвом Геліад (адже вони є доньками Геліоса, сонячного всезнаючого божес-

тва, що ототожнювалось із Аполлоном та Климени-океаніди; тим самим, через таку спорідненість підкреслюється зв'язок світу ідей зі світом речей) і підлітає до воріт дня і ночі (істини і не істини), які стереже богиня Діке. Після вмовляння Геліад богиня таки впускає Парменіда, і мандрівник далі отримує настанови щодо шляхів пізнання. Діке наказує мандрівнику звернутися до розуму як єдино вірного інструменту пізнання: «Я тебе приказываю обсудить это» [3]. Отже, справедливість є категорією виключно раціональною, а не емоційною. «Привет тебе! Ибо отнюдь не Злая Участь (Мойра) вела тебя пойти по этому пути — воистину он запределен тропе человека — но Закон (Фемида) и Правда (Дикэ). Ты должен узнать все: как непогрешимое сердце легко убеждающей Истины...» [3]. Власне, завдяки цій раціональності право здатне претендувати на об'єктивність і формувати позитивний стан правосвідомості. А сама ця розумність походить від того, що Діке стоїть на боці світу правди, де речі розкриваються перед пізнанням такими, якими вони є. Саме тому Діке лише після довгих вмовлянь пускає людську порочну сутність до істини, адже в ній не існує суб'єктивного, а тільки Логос. Парменід розуміє, що Діке як уособлення права очевидно мусить мати відношення до істини, інакше право не зможе бути універсальним регулятором, інакше у кожного буде своє «право».

З іншого боку, потребує уваги ще одна «географічна» особливість богині. Діке стереже ворота до світу істини, але, водночас, залишаючись у світі людей, де має місце стан адікії (протилежний Діке). Справедливість як першооснова права є регулятором соціального світу через механізми впорядкування. У світі ж правди усе вже і так впорядковано, тому Діке залишається серед людей, при цьому маючи пряме відношення до істини. Парменід, залишаючись естетично у міфі, по суті, робить крок до деміфологізації справедливості і введення її як соціального закону. А естетика ця потрібна для авторитетності соціального сприйняття.

Міфологія права у філософа — це ще й естетика права.

**Діке та Адікія
(негативна концепція справедливості).
Три форми адікії**

Негативна концепція справедливості означає те, що вона розуміється, насамперед, як протиставлення протилежному стану адікії (дослівно — «несправедливість»). Історично, така концепція є більш ранньою і поширеною. Чому так? Річ у тому, що якщо справедливість сама по собі це — правильний божественний стан, то в нього особливо і втручатись не потрібно. Інша річ, коли відбувається відхилення від цього стану, адже тоді постає проблема «відновлення» та «запобігання». Більше того, суто психологічно, щоб зрозуміти, «що є справедливість?», у багатьох аспектах суспільного життя ми можемо, лише усвідомивши негативність «несправедливості» (іншими словами, неможливо зрозуміти добро, без розуміння зла), адже такий стан переживається гостріше і має потужнішу суспільну реакцію. Тому міфологічне протиставлення діке та адікії є цілком логічним. Водночас, саме розуміння греками несправедливості потребує додаткової уваги. Г. В. Драч виокремлює три кореляції діке та адікії: «Шлях діке може бути охарактеризований в трьох кореляціях: *dike* і *krisis* («справедливість» і «війна»); *dike* і *mythos* («справедливість» і «сперечання»); *dike* і *hybris* («справедливість» і «насильство»). У Гомера поняття «*dike*» зустрічається в окремих випадках у такому ж значенні — справедливості, правди, але воно не включене в систему інших понять. У Гесіода ж намічається таке включення і однозначний зв'язок. Передусім, *dike* відрізняє людський світ від тваринного...» [4, с. 85]. Отже, Гесіод розгортає зв'язок Діке і багатьох ключових для правосвідомості понять. Розглянемо їх детальніше.

Діке і *krisis*

Дослівно грецьке слово «*krisis*» означає суд, рішення [5]. У Гесіода *крісіс* є

явищем негативним і означає не правосуддя, а судову «тяжбу», тобто такий суд, де сторони змагаються у доведенні своєї правди, і хто більш майстерний у цьому доведенні, на боці того й правда, що, звісно, далеко не завжди має відношення до істини. Так, у поемі «Труди і дні» вказується «...беги словопрений судебных и тяжб» [6]. Отже, *крісіс* є протилежністю діке, адже такий суд являє собою більше судилище, а не правосуддя. Можемо зробити висновок, що вже у давньогрецькій міфологічній свідомості було розуміння того, що не будь-яке вирішення спору є власне судом. Саме тому виникає потреба в апелюванні до вищої інстанції, а роль касації на той час грали боги. Тут можемо простежити археологію інституту апеляції як такої (коли правителі були помазанниками божими; уже до них перейшла ця священна касація, і лиш коли правосвідомість відділилася від релігійної свідомості — касаційна інстанція стає секуляризованою, світською, готовою до державних інституційних «авторитетів»). По-друге, із протиставлення діке і *крісіс* стає зрозуміло, що справжнє правосуддя неможливе без справедливості, що окремо підкреслюється міфологічною спорідненістю Феміди і Діке (перша — є матір'ю другої).

Яскравий приклад суду-*крісіс* продемонстрований у Гомера в «Ілліаді», де дається опис щита Ахілла: «Смотрят на них и дивуются, стоя на крыльцах воротных. Далее много народа толпится на торжище; шумный спор там поднялся; спорили два человека о пене, мзде за убийство; и клялся один, объявляя народу, будто он все заплатил; а другой отрекался в приеме. С ними встают, и один за другим свой суд производят. В круге пред ними лежат два таланта чистого золота, мзда для того, кто из них справедливее право докажет» [7]. Ключовими для нас словами у цьому уривку є «кожен свій суд виказує...» і «хто з них справедливіше право доведе». Загалом, справедливість як божественний порядок не може бути більшою чи меншою, це критерій абсолютний, вона або є або її

немає. Стає зрозумілим, чому для Гесіода діке є антагонізмом до крісіс, адже бачимо, що вказаний суд тяжіє до суб'єктивності, що звісно наводить на сумніви в його істинності. А в другому випадку, ми бачимо, що справедливість може бути частковою, у когось право більш справедливе, а в когось — менш. Як уже було сказано, враховуючи те, що Діке — це богиня, то ідея справедливості теж є священною, тому вона не міряє явища та процеси на більш чи менш справедливі, усе відбувається за принципом або/або (діке чи адікія). Підтвердження того знаходимо у «Теогонії»: «Мраком туманним одевшись, и беды на тех посылает, кто ее гонит и суд над людьми сотворяет неправый» [8]. Черговий раз переконуємося, що «суд неправий» однозначно відноситься до адікії. В іншому місці, виявляємо цікавий фрагмент, що характеризує особливості правового влаштування життя еллінського суспільства: «Там же, где суд справедливый находят и житель туземный, и чужестранец, где правды никто никогда не преступит, там государство цветет, и в нем процветают народы; мир, воспитанью способствуя юношей, царствует в крае; войн им свирепых не шлет никогда Громовержец-владыка, и никогда правосудных людей ни несчастье, ни голод не посещают... Целому городу часто в ответе бывать приходилось за человека, который грешит и творит беззаконье» [8]. По-перше, тут зароджується інститут колективної відповідальності, але чому саме в такий, на перший погляд, несправедливий спосіб? За одного відповідає ціле місто. Відповідь закладена у системі цінностей Еллади, адже поліс для греків є однією з найбільших не лише політико-правових, а й загальносоціальних цінностей, і не даремно вигнання з громади (остракізм) вважається покаранням навіть суворішим, ніж смертна кара, так як за межами компактного полісу — повна відсутність цивілізації і всіх культурних надбань. Звісно, у Гесіода колективізм давніх еллінів викладається міфологічно, тобто через відносини народу та богів, втім такі положення мали прямий

сплив на внутрішньо-політичне та правове влаштування суспільного життя (адже, як уже згадувалось у попередніх працях, міф — це наслідок колективного образного мислення та творчості, а не просто фантазмагорія). Отже, навіть для цілої держави, для її процвітання важливе «життя за діке». З огляду на це, Гесіод виносить попередження несправедливим правителям: «Сами, цари, поразмыслите вы о возмездии этом. Близко, повсюду меж нас, пребывают бессмертные боги и наблюдают за теми людьми, кто своим кривосудьем, кару презревши богов, разоренье друг другу приносит» [8].

Принцип справедливості є загальнокосмічним, зокрема, на це натякається уже в «Теогонії»: «Есть еще дева великая Дике, рожденная Зевсом, славная, чтимая всеми богами, жильцами Олимпа» [8]. Діке поважає весь Олімп, тобто всі ключові людські ідеї та принципи життя, уособлені в богах, не мають суперечити Діке. Така метафізика додає універсалізму ідеї права, визнанню його авторитету всією общиною. Гесіод підкреслює абсолютні витоки Діке через свояцтво із Зевсом, а також основні її функції: «Если неправым деяньем ее оскорбят и обидят, подле родителя-Зевса немедля садится богиня и о неправде людской сообщает ему. И страдает целый народ за нечестье царей, злоумышленно правду правосудьем своим от прямого пути отклонивших. И берегитесь, цари-дароядцы, чтоб так не случилось!» [8]. Якщо Діке сідає біля Зевса, щоб вказати йому про несправедливість і вершити правосуддя, то питання справедливості має вищу юридичну силу, адже ним відає верховне божество (ідея ідей). Зевс уособлює верховну владу над усім, отже, справедливість має пряму кореляцію із владою, говорячи сучасною юридичною мовою, має бути легітимізованою. Далі ми бачимо, що основне призначення Діке, це виявити «неправді діяння», покарати за них (через страждання). З цього аналізу простежується зародження інституту юридичної відповідальності в правосвідомості греків,

адже класичний її зміст полягає в обов'язковому перетерпінні, перенесенні негативних наслідків за правопорушення (а з естетичного та психологічного погляду — це і є страждання: матеріальне, моральне, фізичне).

Відновлювальний характер справедливості

Необхідно наголосити, що Діке не карає заради кари, але будь-яка адікія має повернутися в стан діке, тобто йдеться про відновлювальну функцію права. В орфічних гімнах знаходимо наступні рядки: «С горних небес созерцаю грехи человека, ты воздаешь справедливым возмездием всем. И воедино различное свяжешь затем, чтобы Закон проявлялся в реалиях века. Все, что запутано, движимо в помыслах злых, ты возвращаешь на место исходное вновь, строго карая, и ливнем даруя любовь всем существам, отражениям богоподобных» [9]. Звернемо увагу на слова «і воедино зв'яжеш...», «ти повертаєш на місце знову...». Діалектика справедливості будується таким чином, що акт покарання, якщо і несе деструктивний характер, але лише для того, щоб відновити початковий стан правопорядку, і лише так! В іншому випадку, будь-які деструктивні акції ідентифікуються як адікія, що — недопустимо. Це надзвичайно важливий чинник для формування правосвідомості, адже, так чи інакше, йдеться про застосування сили, і як це зробити правомірно, не посявши в суспільстві нігілістичні настрої. Для позитивного стану правосвідомості має значення розуміння того, що застосування сили обмежене як суб'єктивно, так і змістовно; у першому випадку — це може робити лише держава (через волю богів), а в другому — сила застосовується лише за проступок і має бути йому співмірною.

Hybris як adikia

Як уже згадувалось, однією із форм несправедливості є hybris. Дослівно з грецької мови це слово перекладається як гордість; у нашому випадку мається на увазі та гордість, що спонукає людину

посягати на встановлений богами (тобто вищими ідеями) порядок. Виступати проти богів і означає порушувати встановлений природою порядок, іти проти встановленого року і означає іти проти богів. Геродот, у цьому контексті, натякає на смиренність загалом: «Ты видишь, что бог поражает молнией выдающиеся величиной и силой живые существа, стараясь их уничтожить, малых же он не замечает» [10, с. 488]. Виникає питання, а як же свобода волі, адже це основна властивість людини, яку мало б охороняти право? Так, справді, рок, доля, фатум — поняття не дуже сумісні зі свободою, тоді, можливо, правопорядок та правосвідомість греків тяжіли до тоталітарності? Як ми вже звикли, давньогрецький політико-правовий дискурс не такий простий і однозначний. Якщо ваша свобода посягає на свободу іншого, то це вже не свобода, а свавілля, а якщо вона посягає на встановлений порядок речей, то руйнуються уже загальносоціальні формування, руйнується правова культура, і разом з ними настає смута. Тому, встановлюючи hybris як несправедливий стан, міфологічна свідомість не скасовує свободу волі, а лише розміщує її у цивілізаційну площину, щоб вона не мала деструктивних проявів. Hybris є полісемантичним поняттям, зокрема, у Гесіода воно має відношення до способу отримання доходів. «Гесіод прямо протиставляє hybris і dike; hybris безпосередньо карається богами як відступ від належного. Тому етичного сенсу набувають самі вчинки людей і їх наслідки: чесна праця — це dike; нечесно нажите багатство, farsos, — це anaidos, adikia і hybris» [4, с. 87]. Як бачимо, уже тоді суспільна свідомість дуже добре розуміла, що статки мають наживатись чесним шляхом, і річ навіть не про етику, а про цілком прагматичні речі. Якщо ви нажили незаконним шляхом статки, то тим самим посягли зерно шахрайства, хабарництва тощо, а це, у свою чергу, руйнує встановлений порядок, нехтує ним. Збагатившись індивідуально, громадянин руйнує загальне (державу), а поліс є найвищою

соціальною цінністю. Саме тому нечесно отримані матеріальні блага — це теж *hybris*, бо це відхилення не лише від порядку, а й від цінностей. І з іншого боку, Гесіод радить наполегливо працювати, щоб «голод вас ненавидів». Варто зазначити, що в Елладі мало значення не лише те, в який спосіб громадянин набуває майно, але і як він ним розпоряджається, зокрема, якщо громадянин розтратить отримане у спадок майно, то він підлягає вигнанню. Яскравим прикладом того є відомий філософ Демокрит, який розтратив майно на подорожі, і якому вартувало величезних зусиль на суді, щоб довести, що він не даремно витратив ті гроші, а набув безцінних знань. Отже, *hybris* несумісна із *dike*, адже є відхиленням від встановленого божественного порядку, а, відповідно, і правопорядку. Тобто, з «олімпійського» погляду — це є неправомірна поведінка. *Hybris* — категорія етична, але подекуди із конкретними правовими наслідками.

Mythos та adikia або правовий характер вербальності

І, зрештою, третя форма адікії — це «*mythos*» (з якого і походить слово «міф»). З давньогрецької «*mythos*» означає «слово», «сказане». Тобто йтиметься про вербальні форми несправедливості. Можна помітити, що всі три форми адікії: *крісіс*, *мітос*, *хюбріс* між собою пов'язані і можуть уміщатись в одній акції (наприклад, особу можна нечесно судити (*крісіс*) за сказане (*мітос*) щодо встановленого порядку (*хюбріс*). Елліни дуже добре розуміли, що не лише діями, а й словами можна завдати не меншу шкоду встановленому порядку справедливості (особливо, коли це слово сказане публічною особою, тоді воно має і серйозну вагу, і подекуди навіть матеріальні наслідки). На підтвердження наведемо рядки із фрагментів Геракліта: «Правда (Діке) спіткає майстрів брехні і лжесвідків (B28). Не будемо навмання говорити про велике (B47)». Отже, за сказану неправду — карає Діке [11].

Доходимо висновку, що наявність відповідальності особи за сказане чи написа-

не відносно інших чи іншого є частиною правового життя давніх греків. Прикладом того є знаменита платонівська «Апологія» (Сократа). Апологія дослівно означає «виправдання», «захист». У цій праці викладені захисні речі Сократа щодо обвинувачень, що були висунуті йому окремими афінянами. Усі ці обвинувачення (щодо нових божеств чи розбещення неповнолітніх своїми промовами) стосувались саме його слів, того, що він сказав, а не зробив, адже філософи, зрештою, це теоретики, і їх інструмент — це слово та папір (до речі, сам Сократ за життя не написав жодного рядка, а лише виказував свої думки). «Как подействовали мои обвинители на вас, афиняне, я не знаю; а я из-за них, право, чуть было и сам себя не забыл: так убедительно они говорили. Впрочем, верного-то они, собственно говоря, ничего не сказали. Из множества их поклепов всего больше удивился я одному: они говорили, будто вам следует остерегаться, как бы я вас не провел своим умением говорить. Но, по-моему, верх бесстыдства с их стороны — не смущаться тем, что они тотчас же будут опровергнуты мной на деле, чуть только обнаружится, что я вовсе не силен в красноречии» [12]. Звісно, для нащадків Сократ довів свою невинуватість (хоча сам суд завершився смертним вироком), але нас цікавить той момент, що у давній Греції потрапляють у правову систему координат публічні висловлювання, а також поняття честі та гідності, що можуть бути принижені саме словами. Отже, *mythos* — це одна із форм адікії, що підлягає покаранню та відновленню богинею Діке.

Деміфолгізація Діке

Міф це колективне образне мислення народу, а тому він не може бути «в собі» суто для естетичних цілей, ідеї, які він розвиває, мають своє застосування у суспільному житті. Особливо це стосується права, що виконує цілком прикладні функції, а його міфологізація потрібна, щоб міцно утвердити його абсолютні витоки у суспільній свідомості. Згідно з текстами Гомера та Гесіода Діке має бо-

жественний характер, але, водночас, справедливість є загальнокосмічним принципом, отже, генезис цього принципу відбувається таким чином, що, вкоренившись міцно у народному житті завдяки міфологізації, вона отримує свій розвиток у науково-практичному вимірі через філософів та законодавців. Так відбувається деміфологізація Діке. Хоча це зовсім не означає, що міф втрачає свою актуальність і цінність, він продовжує мати величезне онтологічне значення як «архе» справедливості. Для більш чіткого розуміння процесу деміфологізації наведемо приклад щодо природи влади царів у Греції. Згідно з «Ілліадою», басилеї (царі) отримують свою легітимність напряму від Зевса: «Зевс прозорливий скиптр даровал и законы» [7]. Таким чином, влада і закон освячені богами. Але із розвитком демократії відбувається перехід влади від басилеїв до народних зборів, і потреба у виправданні влади монарха зникає. «Законои втратили божественний характер, вони стали людськими законами, набули характеру раціональної правової ідеї, що підлягає обговоренню. Заповіді, які раніше виходили з божественних і царських уст, що належать Феміді, досягли тепер сили закону, що прирівнюються з діке і нею підтверджуються» [4, с. 88]. Від влади і законів перестає віяти містика, вони переходять у суто людські руки. Втім маємо зауважити, що тут йдеться про набуття та використання влади та законів, а не про їх природу. А якраз природа закону, зокрема, і справедливість, залишилась у міфі, адже вона має бути надлюдською, метафізичною, мати непохитну основу, щоб не можна було змінювати все, як заманеться, щоб не допустити стану адікії. Отже, у суспільній свідомості поступово відбувається перехід від Діке-богині до діке-закону!

Деперсоніфікація діке у Солона

У відомого мудреця та законодавця Солона (входив до числа «семи мудреців») діке переходить уже в суто антропологічний вимір, тим самим виключається посередництво Олімпа. Солон

теж розглядає діке в контексті опозиції адікії. Справедливість, насамперед, це «nemesis» (відплата). «Граждане сами не прочь город великий сгубить. Кривдой полны и владыки народа, и им уготован жребий — снести много бед за своеволье свое. Правды священной закон в пренебрежене у них! Но, и молчанье храня, знает Правда, что есть и что было: пусть, хоть и поздно, за грех все-таки взыщет она! Будет тот час для народа всего неизбежною раной, к горькому рабству в полон быстро народ попадет! Рабство ж пробудит от дремы и брань, и раздор межусобный... Что беззаконье грозит городу тучею бед» [13]. По-перше, у баченні Солоном поняття «відплата» відсутні боги, зокрема, Зевс і його кара у вигляді природних стихій, замість його всевидячого ока має місце «Правда», що ідентифікує явища та процеси такими, якими вони є. Справедливість не можна ошукати чи індивідуалізувати, адже це природний закон. По-друге, діке у Солона уже не містична, а логічна, це можна зрозуміти за тими наслідками, що отримує народ за свою адікію. А наслідки ці — міжусобиці та рабство. Отже, правосвідомість греків стає більш раціональною, адже закон справедливості починає являти собою цілком реальний детермінізм (причина — несправедлива згубна поведінка народу має наслідком рабство і міжусобиці). Дії людини мають прямий вплив на діке, і від характеру цих дій залежить, чи буде вона до них схильною, чи все ж це буде відплата («nemesis»).

Діке як загальнокосмічна норма у Анаксимандра

Щойно ми побачили, як діке деперсоналізується у Солона в бік суто соціального буття і стає суспільною нормою. Анаксимандр же деперсоналізує діке не з антропологічної, а з природно-правової позиції; справедливість стає космічною нормою. «Що ж нового висловив Анаксимандр в контексті цих ідей? Dike у нього перетворюється на норму правових полісних відносин. У цьому сенсі Анаксимандр не відмовляється від dike як

особливості людських відносин (у Гесіода тварини можуть пожирати одне одного, людям же Зевс дав *dike*), але *dike* водночас поширюється на весь Всесвіт. *Dike*, як і раніше, відрізняє людину, але тепер її існування відноситься не до світу богів, а до природних процесів світового ладу» [4, с. 220]. У Анаксимандра, як і в Солона, справедливість, щоб стати правовою нормою, не потребує олімпійських витоків, ці джерела потрібно вбачати у самій природі, у тому, як влаштований світ речей. Всі процеси у природі відбуваються за законом справедливості: деструктивні процеси завжди, врешті-решт, закінчуються і настають конструктивні. Отримуючи статус космічного закону, *dike* ще глибше укорінюється у правосвідомості та правовій дійсності загалом. Природне право археологічно є дуже близьким до «міфологічного» (можна навіть стверджувати, що воно є одним із видів природного), адже обидва мають надлюдські метафізичні витoki. Водночас, охороняють «міфологічне» право міфічні образи (наприклад, *Dike* охороняють її слуги Еринії, богині помсти, а також порядку та законності; така множинність образів говорить нам про те, що греки розуміли, що правосвідомості для правопорядку замало, потрібна ще й правореалізація, необхідні інструменти для впровадження того чи іншого принципу чи закону, зокрема і справедливості). Охоронцями ж класичного природного права мають бути самі люди, адже саме воно вказує їм на належну поведінку, і тим самим набуває цінності. Отже, у Анаксимандра *dike* стає не просто загальносоціальною, а загальнокосмічною нормою.

Позитивний характер *dike* у Геракліта; *dike* та міра

Неодноразово ми вже визначали, що міфологічна правова свідомість греків розуміла справедливість в опозиції несправедливому стану і потребі в його припиненні. Таку концепцію ми визначили як негативну, оскільки вона будується від зворотного. Разом з тим, шлях *dike* — це не лише *nemesis*, не ли-

ше кара за несправедливе, це ще й загальний правильний шлях соціальної поведінки. Жити по справедливості це не лише реагувати на неправильне, а і вчиняти як належить, оминаючи деструктивність. Саме про це пише Геракліт. «*Dike* у Геракліта означає швидше правильний шлях поведінки людей і речей, ніж корекцію послідовних відхилень від цього шляху» [4, с. 256]. Таке бачення мудреця продиктоване діалектичністю його філософії; як він сам вказує: «війна (*polemos*) є отець і матір всього» [11], маючи на увазі, що у природі та суспільстві відбувається постійна боротьба протилежностей. Саме тому він не загострює увагу на негативній концепції справедливості, адже це цілком нормальний стан. Тепер стає зрозумілим, чому *dike* за змістом часто в давній Греції ототожнюється з правом, адже вона виконує всі його основні функції. З позиції негативної концепції — виконується охоронна функція (боротьба зі станом адикії), а з позиції позитивної концепції — регулятивна функція, адже вказується на належну поведінку.

Ще одним важливим внеском Геракліта у розкриття змісту *dike* є введення ним категорії міри. Варто визнати, що для правового буття це є принципово важлива річ, особливо щодо процесу відплати, покарання за несправедливу поведінку, адже ця відплата може бути геть різною за ступенем. Більше того, суто теоретично категорія міри сприяє диференціації санкцій у праві. Із збережених фрагментів Геракліта варто виокремити наступні: «Вогонь ... мірами (*metra*) займається і згасає (В30); море розливається і входить у свою міру (В31), ...сонце не перейде своєї міри (В94)» [11]. Така образність та символічність тексту є характерною для філософів тих часів і говорить нам про те, що міра є невід'ємним атрибутом загальнокосмічного та загальносоціального закону *dike*. Рівно настільки вогонь як закон буття спалахує — настільки ж і згасає, море настільки виходить з берега, настільки в нього ж повертається; аналогічно має бути і в правовій дійсності —

наскільки важким є порушення — настільки ж має бути компенсація і покарання; з іншого боку — наскільки людина живе у правовому полі — настільки вона має право на співіснування із загальносоціальними благами і відчувати себе у безпеці. Отже, міра є однією з базових характеристик діке, завдяки якій справедливість не є репресивною.

Виходячи із вищесказаного, доходимо наступних висновків:

— згідно з «Теогонією» Гесіода Діке є донькою Зевса та Феміди, уособленням права та справедливості; таким чином, шлях справедливості — це божественний шлях;

— у поемі Парменіда «Про природу» Діке стереже ворота до світу істини, але при цьому залишаючись у світі людей. Тим самим філософ показує, що справедливість, будучи божественним ейдосом, реалізується у людському світі, де має місце стан адікії;

— негативна концепція справедливості означає те, що вона розуміється, насамперед, як протиставлення протилежному стану адікії. У свою чергу, несправедливість має три вираження: «крісіс» (нечесний суд, судилище), «хюбріс» (гордість, поведінка, що порушує встановле-

ний порядок), «мітос» (несправедливість сказаного чи написаного);

— генезис ідеї справедливості відбувається таким чином, що, вкоренившись міцно у народному житті завдяки міфологізації, вона отримує свій розвиток у науково-практичному вимірі через філософів та законодавців. Так відбувається деміфологізація діке;

— у Солона діке переходить із божественного вже у суто антропологічний вимір. Діке уже не містична, а логічна, це можна зрозуміти за тими наслідками, що отримує народ за свою адікію, а це — міжусобиці та рабство. Анаксимандр деперсоналізує діке не з антропологічної, а з природно-правової позиції; справедливість стає космічною нормою;

— Геракліт змінив бачення діке суто в негативній концепції як протиставлення стану адікії. Справедливість це не лише *nemesis*, не лише кара за несправедливе, це ще й загальний правильний шлях соціальної поведінки, тим самими започатковується позитивна концепція справедливості. Міра є однією з базових характеристик діке, що сприяє диференціації санкцій у праві, завдяки якій справедливість не є репресивною.

Список використаної літератури

1. Гесиод. Труды и дни / пер. В. В. Вересаева. URL: <http://mify.org>.
2. Аристотель. Никомахова етика. М.: ЭКСМО-Пресс, 1997. URL: <http://lib.ru>.
3. Парменид. О природе // Фрагменты ранних греческих философов / изд. подгот. А. В. Лебедев. М.: Наука, 1989. URL: <http://philosophystorm.org>.
4. Драч Г. В. Рождение античной философии и начало антропологической проблематики. М.: Гардарики, 2003. 318 с.
5. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. 3-е изд., стереотип. М.: Азбука-Терра, 1996. URL: <https://vasmer.lexicography.online>.
6. Гесиод. Труды и дни / пер. В. В. Вересаева. URL: <http://mify.org>.
7. Гомер. Илиада / пер. с древнегр. Н. Гнедича. URL: <http://www.lib.ru>.
8. Гесиод. О происхождении богов (Теогония) / пер. В. В. Вересаева // Библиотека античной литературы, 1963. URL: <http://mify.org>.
9. Античные гимны / под ред. А. А. Тахо-Годи. М.: Изд-во МГУ, 1988. URL: <http://slavya.ru/>.
10. Геродот. История: в 9 кн. / пер. и прим. Г. А. Стратановского. Л.: 1972. 600 с.
11. Фрагменты ранних греческих философов / подгот. А. В. Лебедев. М.: Наука, 1989. Ч. I. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. URL: <http://geraklit.moy.su>.
12. Платон. Апология Сократа // Собр. соч. в 4 т. М.: Мысль, 1990. Т. 1. URL: <http://www.lib.ru>.

13. Солон. Фрагменты / пер. В. Иванова, В. Латышева // Античная лирика. М.: Худож. лит., 1968. Т. 4. URL: <http://ancientrome.ru>.

Гоцуляк Ю. В. Мифология правового бытия в античности: «Дике-справедливость». В статье исследуется содержание справедливости через мифологическое понимание понятия «дике», как одного из ключевых элементов картины правового бытия в античности. Это исследование позволяет понять, каким образом построено правовое мировоззрение древних эллинов, и тем самым выявить археологию современного правового дискурса. В исследовании анализируются следующие вопросы: божественный образ дике; дике и адикия (отрицательная концепция справедливости); три формы несправедливости (адикии); демифологизация дике в Солона и Анаксимандра; положительная концепция дике у Гераклита; дике и категория меры; дике между двух миров: сверхчеловеческого и человеческого.

Ключевые слова: справедливость, миф, право, античность.

Gotsulyak Y.V. Mythology of legal existence in antiquity: «Dike-Justice».

The article explores the content of justice through the mythological understanding of the concept of «dike» as one of the key elements of the picture of legal existence in antiquity. This study allows us to understand how the legal worldview of the ancient Hellenes was built, and to reveal the archeology of modern legal discourse.

The researching highlights the peculiarities of the Dike ambrosial image, who is the daughter of Zeus and Themis, the embodiment of law and justice, and proves that the only justice path is the divine one. The article analyzes Parmenides' poem «On Nature», that relates to the goddess of justice' image. Dike guards the gate to the world of truth, but still remaining in the humankind world. The justice, being a divine eidos, is realized in the human world, where there is a condition of Adikia.

The work researches the dichotomy between Dike and Adikia (the negative concept of justice). The negative concept of justice implies that first of all it is understood as the antithesis to the opposite meaning of Adikia.

It is discussed the demythologization dilemma of Dike: the genesis of the justice idea develops in a way of strong fixing to the people's everyday life due to the mythologization and gains its development with philosophers and legislators in the scientific-practical world. It is also analyzed Solon's attitude to the justice. Dike transferred from divine into anthropological attribute in Solon's works. Dike is no longer enigmatic, but logical; this can be explained by the consequences that people receive for their 'adikia' behavior — strife and enslavement. Anaximander depersonalizes Dike not from the anthropological, but from the naturally legal point of view; so justice becomes a cosmic basis.

The Heraclitus attitude is also considered. He has changed the Dike's image in only negative concept as the opposition to 'adikia' condition. The justice is not only a 'nemesis', not just a punishment for the inequity, it is also the universal true path of human behavior. And that's the way to begin a positive concept of justice. The measurement is one of the Dike's basic characteristics that facilitates the approval differentiation in law, and due to this the justice is not repressive one.

Key words: justice, myth, law, antiquity.